

ВЧИНОК: ПОЗИТИВ І ПРОТИСТОЯННЯ У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

У статті розкривається структура вчинку ліричної героїні поеми "Петрусь" Тараса Шевченка. Висвітлюється діяльнісний аспект буття особистості за допомогою психологічної теорії вчинку В. Роменця.

Ключові слова: вчинок, ситуація, мотивація, дія, післядія.

В статье раскрыта структура поступка лирической героини поэмы "Петрусь" Тараса Шевченко. Анализируется деятельный аспект бытия личности при помощи психологической теории поступка В. Роменца.

Ключевые слова: поступок, ситуация, мотивация, действие, последствие.

In the article the action structure of lyric character of the poem "Petrus" by Taras Shevchenko is described. The active aspect of human being is analyzed through the psychological theory of the action by V. Romenec.

Key words: action, situation, motivation, doing, postdoing.

Антропологічна рефлексія задає нові, продуктивні та цікаві ракурси осмислення сутності людини, тому виникає нагальна потреба висвітлити діяльнісний аспект буття особистості у творчості Тараса Шевченка. Вчинок, на відміну від інших проявів активності, репрезентує людину цілісно, "монадно" як мікрокосм. Учинок є

вікном у сутнісний світ. Джерело вчинковості – суперечність між буттям і небуттям, добром і злом, прекрасним і потворним, істинним і неістинним, між сутністю і існуванням [2, 344]. Таким чином, прагнучи окреслити вчинок та зацентувати на моментах позитиву та протистояння, звернемося до поеми Тараса Шевченка "Петрусь" та спробуємо детальніше проаналізувати дії ліричної героїні, послуговуючись психологічною теорією вчинку В. Роменця, а отже, визначившись із такою структурою наших міркувань, як: "ситуація", "мотивація", "дія" та "післядія".

Означаючи **ситуацію**, зауважимо перший, наявний момент проблемності – шлюб молодої дівчини з багатим та старим генералом, який провокує початкову активність героїні – плач та усвідомлення дискомфорту ситуації неможливості самореалізації у всіх сферах життя ("Одним одна / І виростала, й дівувала" [5, 515], "Та й як його одній святії / Прожити літа молодії?" [5, 516]). Так виникає конфлікт у свідомості героїні: "Зов"яне марно у палатах краса і молодість моя" [5, 514], "Зима минала, кралось лихо / Та в самім серці й уляглось / У генеральші молоді" [5, 514]. Особистість починає шукати терени для своєї реалізації, для оприявлення себе у світі і знаходить вихід у турботі про іншого – піклуванні про байстрюка Петруся, що стає їй за сина ("І любо їй. Нехай радіє, / Поки надія серце гріє, / Поки росте з того зерна / Або кукіль або пшениця" [5, 515], "Минають дні собі поволі, / Петрусь до школи та із школи / З книжками ходить та росте. / Сама аж ніби молодіє, / І генерал собі радіє, / Що діло, бачите, святе / Удвох-таки вони зробили" [5, 515]). Фактично, ми спостерігаємо нетипову ситуацію "випробування добром", яка спричинить до трагічної дії, адже це "добро" інспіроване не стільки внутрішньою дозрілістю, скільки бажанням притлумити власний біль.

Ситуація болю та потреба у задоволенні базисних потреб, які передують почуттю материнства, локалізуються в часі і просторі; осмислені біль і потреба в задоволенні перетворюються відповідно на страждання і прагнення "насолоти". Ці почуття в їхній взаємодії породжують пристрасть, що межує з одержимістю, втратою розуму ("Вона, сердешна, одуріла, / Вона, небога, полюбила / Свого Петруся. Тяжко їй! / Душі негрішній, молодій!" [5, 516]). Героїня зосереджується на освітленому пристрастю предметі (Петрусь), надаючи своїм почуттям всепоглинаючого характеру, втрачаючи

здатність до опанування собою. Як зауважує Л. Задорожна: "У такому випадку, коли самовладання протиставляється пристрасті, – остання тим більше осуджується – як елемент переступу через моральні норми в людському житті" [1, 456]. Таким чином, глибока емоційна прив'язаність до предметів та подій (наразі особи), характерна для ліричної ситуації, провокує егоцентричні відхилення, втілені у злочинній формі (отруєння генерала). Нездатність опанувати ірраціональні (навіть гидезні, темні) процеси у людському підсвідомому призводить до нівеляції першопочаткового позитивного вчинку, переводячи ситуацію з ліричної у трагічну площину – конфлікт безкінечності.

Справжня трагедія вчинку – неможливість та неспроможність знайти міру в емоційному осягненні життя та надати перевагу раціональному осмисленню ситуації. Так Т. Шевченко вибудовує модель протистояння деструктивної чуттєвості й необхідності самоопанування, адже зрілість, мудрість, мужність і гуманність людини полягають у тому, щоби, дбаючи про свої індивідуальні інтереси, здійснювати й загальнолюдські.

Якщо розглядати **мотивацію**, як базисне сплетіння потреб, потягів, бажань, імпульсів та емоцій, то ми можемо констатувати деформування підґрунтя мотивації шляхом спотворення етичних та моральних норм, які спричинюються втратою здатності до раціонального осягнення власних дій ("...Як хоч / А лихо, кажуть, перескоч, / А то задавить. Генеральша / Не перескочила, бо їй / Хотілось жити, молодій!" [5, 516]). Так, різниця між бажаним та дійсним провокує боротьбу мотивів: "...А небога / Сама не знає, що робить. / І що їй діяти з собою? / Або сховатись під водою, / Або, принамені, розбить / О стіну головою... / Поїду в Київ, помолюся. Молитва, може, прожене / Диявола..." [5, 517], що врешті-решт деструктивізується емоційними характеристиками: "...Везла / Назад гадюку в серці люту / Та трохи в пляшечці отрути" [5, 518], виводячи мотивацію у площину руйнації духовного світу особистості та провокуючи пристрасну (афективну) дію.

Головною характеристикою афективної **дії**, при якій пристрасть та дія безпосередньо зливаються, є неволодіння собою та припинення міркування (мислення), що, за В. Роменцем, постає необхідною умовою для здійснення вчинку. У даному випадку ми спостерігаємо незамкненість міркувань Т. Шевченка, адже

афективність як вираження імпульсу дії властива переважно початковим моментам учинку й зникає у процесі його звершення, поступаючись самовладанню й самоконтролю. Ми ж маємо чітке окреслення лише самого вчинку й не маємо подальшого розвитку післядії ліричної героїні.

А чи не найважливішим етапом вчинку є *післядія*, коли особистість вповні самоідентифікує себе у бутті. Так, автор лише варіативність самооприявлення ліричної героїні, обриваючи оповідь незакінченою думкою: "І поволік Петрусь кайдани / Аж у Сибір..." [5, 519]. Останньою думкою, що репрезентує почуття героїні є: "Хотіла спать, але не спала. / І ждала світу, і дожить / До світу Божого боялась" [5, 518], надалі ж жодна з її реакцій незасвідчена. Якщо провести паралель з поемою Т. Шевченка "Відьма", то, за словами Л. Задорожної, "повернення розуму до відьми пов'язане з самоопануванням, із володінням собою" [1, 458]. Таким чином, ми не можемо абсолютно відкидати можливість повернення розуму та здійснення акту каяття героїні (можливо, у формі активної саможертвовної дії – мандрів до Сибіру за своїм рятівником), що засвідчило б протистояння ірраціональній стихії чуттєвості. Властиво у творі відбувається настроєва та змістова переакцентація – від початкового споглядання долі героїні до зосередження на саможертвовному вчинку Петруся. Себто, якщо вільне волевиявлення ліричної героїні руйнує структуру її вчинку, то вчинок Петруся постає не просто позитивним, а сакралізованим, адже за самопожертвою вже немає значнішого діяння. Прикметно, що Петрусь не вивертає себе на загал, він постає такою собі кантівською "річчю в собі" ("Бо ми не знаєм, що твориться / У Його там. А Він хоч зна, / Та нам не скаже..." [5, 515]), людиною, що невсипущо дбає про свою "у-особність". Він – особистість, наділена внутрішньою свободою, а відтак – істота, здатна брати на себе відповідальність стосовно "людства у своїй особі". Тому і його кінцевий учинок є внутрішньо вмотивованим. Тим самим Т. Шевченко утверджує код самовладання, як важливого та необхідного складника цілісної особистості.

1. *Задорожна Л. М.* Історія української літератури кінця XVIII – 60-х років XIX століття : підручник / Л. М. Задорожна. – 2-е вид., перероб. та доп. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. – 479 с.
2. *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред.*

- В. О. Татенка. – К.: Либідь, 2006 – 360 с. 3. *Роменець В. А.* Історія психології: ХІХ – початок ХХ століття: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2007. – 832 с.
4. *Табачковський В. Г.* Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках "неевклідової рефлексивності". – К.: Видавець ПАРАПАН, 2005 – 432 с.
5. *Шевченко Т. Г.* Кобзар. Повна ілюстрована збірка [Текст] / передм. І. Дзюби. – Харків: Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2009. – 720 с. : іл.